

Chaos vraagt om keuzes

Over de canon

Het afgelopen televisie-seizoen heb ik een paar keer gefascineerd gekeken naar de quiz *Lotto Weekendmiljonairs*. In een futuristisch decor, vol blinkend metaal en flitsende spotlights, kan iemand een miljoen euro winnen door het goede antwoord te geven op een reeks steeds moeilijker wordende multiple-choice vragen. Soms zitten daar ook vragen tussen over literatuur. Bijvoorbeeld wie *De avonden* heeft geschreven: 1. W.F. Hermans, 2. Hella Haasse, 3. Jan Wolkers, 4. Gerard Reve. Of er verschijnt een viertal titels op het scherm, en de kandidaat mag doorgaan naar de volgende vraag, als hij kan zeggen dat *Gesloten huis* géén roman van Joost Zwagerman is.

Wat mij opviel is dat vrijwel niemand spontaan, zonder te gokken, het goede antwoord wist. Ook wie tevoren blijk had gegeven van een benijdenswaardige kennis op het gebied van film, sport, koninklijk huis, dieren of topografie, liet het afweten zodra de categorie literatuur aan de beurt kwam. Het kan natuurlijk toeval zijn, misschien willen echte literatuurlijfhebbers niet graag rijk worden, maar een andere conclusie ligt meer voor de hand: literaire kennis behoort blijkbaar niet meer tot de algemene ontwikkeling die de gemiddelde medeburger tot zijn of haar beschikking heeft.

Zoiets geeft te denken. Zelf de hele dag in de weer met boeken en met literatuur, word je onvermijdelijk bekropen door een gevoel van vervreemding. Waarom lukt het bijna niemand om die toch allesbehalve moeilijke vragen goed te beantwoorden? Wordt er misschien niet meer gelezen? Zien we hier nu de 'beeldcultuur' in werking, die de 'woordcultuur' zou hebben vervangen? Pessimistische geesten wijzen al jaren op een alarmerende 'ontlezing'. Toch is het aan de verkoopcijfers van boeken vooralsnog niet te merken.

Vrijwel elk jaar kan de CPNB na de Boekenweek trots melden dat er alweer een record is gebroken. Ook de literatuur profiteert daarvan. In de Top-tien van best verkochte boeken die wekelijks in *Leven & cetera* wordt afgedrukt, duiken tussen de thrillers, woordenboeken en politieke eendagsvliegen ook de namen op van Harry Mulisch of (zie het lijstje van vorige week) van Leon de Winter en Ronald Giphart. Schrijvers die tot de literatuur worden gerekend, al wil dat niet zeggen dat hun boeken ook allemaal door de kritiek de hemel in zijn geprezen.

Voor de verkoop maakt het niet uit of een boek tot de literatuur wordt gerekend. De boekenmarkt is het domein van het literaire bedrijf en de literatuur vormt daarvan niet meer dan een onderdeel. Zelf denkt de literatuur daar anders over - zij ziet zich liefst als de parel in de kroon, niet alleen de kroon van het literaire bedrijf maar van de hele cultuur. Intussen weten schrijvers, critici en lezers, mede op grond van hun ervaringen met het literaire bedrijf, dat dit ideaalbeeld al lang niet meer strookt met de werkelijkheid. De literatuur is ingehaald door de massacultuur, die aan zulke exclusieve parels geen boodschap heeft, net zo min als aan enig categorisch onderscheid tussen hoog en laag.

De cultuur, aangedreven door markt en bedrijf, is de speeltuin geworden van vrije individuen, die zelf wel uitmaken wat ze mooi en waardevol vinden. Binnen die

speeltuin krijgt de literatuur vanzelf de trekken van een zonderling reservaat, beschermd door subsidies, prijzen, festivals en andere eigen rituelen. Wèl gaat het om een *open* reservaat, met druk grensverkeer in beide richtingen. Zie de literaire bestsellers in de Top-tien en zie de pogingen van veel dichters en schrijvers om aansluiting te vinden bij wat er leeft in de massacultuur. Dichters vermengen hun poëzie met popmuziek, schrijvers kiezen voor hun roman de vorm van een thriller of bieden zich publiekelijk aan als interessante persoonlijkheden ter bezichtiging en bewondering.

Soms staat het reservaat zelfs zo open, dat het verschil met de buitenwereld amper wordt opgemerkt. In dat geval krijgt het iets ouderwets om nog uitdrukkelijk over 'literatuur' te spreken, als iets dat op zichzelf staat en een autonome waarde vertegenwoordigt die onmogelijk in de bedrijfsmatige boekhouding verrekend kan worden. Zijn literaire boeken niet simpelweg cultuurproducten, gehoorzaamend aan dezelfde economische wetten als alle andere cultuurproducten? Zo constateerde een pas benoemde hoogleraar dat de literaire subsidies in ons land hadden gediend om één bepaald soort - slechts door een kleine kring van ingewijden gelezen - literatuur kunstmatig in leven te houden.

Het doet denken aan de verwijten die de veel geplaagde bewindslieden en politici van Paars de voorbije maanden naar het hoofd geslingerd hebben gekregen. Hun arrogante, elitaire, naar binnen gekeerde politiek zou te weinig rekening hebben gehouden met wat er 'echt leeft' onder de mensen. Gelukkig is de literatuur de democratie niet en zijn schrijvers geen politici. Ze kunnen niet worden weggestemd, maar de subsidies zijn wel hun zwakke plek. Zonder zal menige reservaatbewoner het moeilijk krijgen. Zo zit een reservaat nu eenmaal in elkaar. Wordt het niet door zijn omgeving onderhouden, dan verliest het zijn bestaansgrond.

Onderhoud komt voort uit liefde, ontzag, respect, in elk geval uit een besef dat het belangrijk is zo'n reservaat te onderhouden. Daarom is de literaire onwetendheid van de quiz-kandidaten verontrustender dan het ondoordachte relaas van die ene hoogleraar. Wat niet wil zeggen dat het een niets met het ander te maken zou hebben. Stel dat de overheid inderdaad zo marktgevoelig zou zijn om de bestaande subsidieregeling, hoe bescheiden in omvang ook, af te schaffen, dan is er weinig uitzicht op massaal publiek protest. Het gebrek aan literaire kennis staat namelijk niet op zichzelf; het verraadt, naar ik vrees, een misschien niet eens meer als zodanig bewuste desinteresse voor literatuur en voor het belang dat zij vertegenwoordigt.

Zo eenvoudig is het ook niet om uit te maken wat literatuur precies is en wat dat belang inhoudt. Maar daarvoor hebben we de canon, ooit de verzamelnaam voor de kerkelijk goedgekeurde bijbelboeken en sinds lang gesecculariseerd tot de literaire boeken die er blijvend toe doen. De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft dat goed begrepen toen zij dit jaar een enquête hield onder haar leden, om te achterhalen welke schrijvers en welke werken zij de belangrijkste vinden van de Nederlandse literatuur. De resultaten zijn onlangs bekend gemaakt. Multatuli en zijn *Max Havelaar* staan in beide lijsten bovenaan, in de ene lijst gevolgd door Joost van den Vondel en W.F. Hermans, in de andere lijst door *Van den vos Reynaerde* en *De avonden*.

Op de achterpagina van deze krant trok Gerrit Komrij vorige week van leer

tegen het gebrek aan 'verrassingen' op de lijstjes van de Maatschappij. Als iemand recht van spreken heeft, is hij het wel. Weinigen hebben zich zo belangeloos uitgesloofd om vergeten en verwaarloosde Nederlandse dichters opnieuw onder de aandacht te brengen. Dat van die inspanningen weinig of niets in het resultaat van de enquête is terug te vinden, zal een bittere teleurstelling zijn geweest. De deelnemers moeten in meerderheid uit 'gepensioneerde leraren Nederlands' hebben bestaan, was Komrij's mismoedige conclusie.

Wat gepensioneerde leraren willen is bekend: iedereen terug de schoolbanken in jagen. Alleen al het idee doet de verveling weer toeslaan, terwijl voor het bord de verplichte nummers worden afgedraaid. In werkelijkheid getuigt zowel het verlangen van de gepensioneerden als de vrees van hun potentiële slachtoffers van een inmiddels aandoenlijke nostalgie. Met dank aan drie decennia verwoestende onderwijsvernieuwing. Want leerlingen die tot vervelens toe met de inderdaad weinig originele canon van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde worden lastig gevallen, bestaan niet meer. Je hoeft maar naar een televisie-quiz te kijken om de gevolgen te zien.

Het onderwijs is één van de terreinen waarop de canon, en dan liefst niet een al te suffe, zijn nut kan bewijzen. Maar minstens zo belangrijk, zo niet belangrijker, is het nut voor de literatuur zelf. Zonder een canon weten we nauwelijks wat we onder literatuur moeten verstaan. Een canon definieert ons literatuurbegrip, niet als een verzameling abstracte regels en voorschriften, maar concreet, door dat begrip te demonstreren aan de hand van een reeks meesterwerken, geselecteerd uit een oceaan van gedichten, romans, verhalen, toneelstukken en essays. Zonder canon bestaat er geen 'literatuur'.

Het is al vaak gezegd: literatuur komt voort uit literatuur. Geen enkele schrijver is een onbeschreven blad, als hij voor het eerst een pen op papier zet. Zonder band met het verleden gaat het niet. De canon maakt dat publiek. Vandaar zijn onvermijdelijke conservatisme, maar dat sluit verandering allerminst uit. 'De canon is de springplank van nieuwe ontwikkelingen', betoogde Maarten Doorman onlangs in het *Cultureel Supplement*. Het blijft werk in uitvoering. Verandert de literatuur, dan verandert ook de canon. Oude boeken worden met nieuwe ogen gelezen, en de mate waarin dat kan bepaalt hun canonieke houdbaarheid.

Dat dit niet per se tot ieders tevredenheid hoeft te gebeuren, heeft de Amerikaanse literatuurwetenschapper Harold Bloom laten zien. In 1994 publiceerde hij *The western canon*, een 'elegische' verdediging van zijn eigen canon tegen aanvallen van academische marxisten, feministen en deconstructivisten. Met hun kritiek op de oude blanke meesters en op het hele idee van een canon (door hen als een heimelijk ideologisch statement ontmaskerd) miskenden zij de autonomie van het esthetische, waarin volgens Bloom het buitenmorele, buitenpolitieke belang van de literatuur en dus ook van de canon gelegen is.

In Nederland zijn zulke aanvallen altijd incidenteel en betrekkelijk onschuldig gebleven. Eigenlijk weet ik me alleen *De canon onder vuur* (1990) te herinneren, een essaybundel onder redactie van Maaïke Meijer en Ernst van Alphen waarin enkele van de nu door de leden van de Maatschappij opnieuw gesanctioneerde teksten aan een

anachronistische ideologiekritiek werden prijsgegeven. Afgezien van de auteurs van de bundel, bleek niemand er wakker van te liggen dat bijvoorbeeld Du Perron zich in *Het land van herkomst* zou hebben schuldig gemaakt aan racisme, antifeminisme en homofobie. Wat maken zulke feiten, als ze al kloppen (wat in dit geval zeer te betwijfelen is), uit voor de esthetische kracht van de roman?

Wie de canon met ideologiekritische wapens te lijf gaat, heeft een andere agenda dan de literaire. Natuurlijk is het mogelijk dat op grond van zulke kritiek het literatuurbegrip van karakter verandert. Het zou een meer politieke en minder esthetische inhoud kunnen krijgen. Maar tot nu toe is daarvan, althans bij ons, niets gebleken. De verandering die intussen wel degelijk plaatsvindt, heeft veel meer te maken met die in onwetendheid gehulde desinteresse voor het literaire als zodanig, waarvan elke reservaatbewoner zonder oogkleppen het bij tijd en wijle astmatisch benauwd krijgt.

Voor zover de politiek in de literatuur een rol speelt, gaat die nu in een heel andere richting dan de linkse ideologiekritiek. De bron ligt overigens in beide gevallen in de Verenigde Staten. Het is vooral sinds de terroristische aanslag op de New Yorkse Twin Towers dat ook in Nederland steeds krachtiger gepleit wordt voor een zelfbewuste defensie van de eigen cultuur en haar waarden en normen, alsof de door Samuel Huntington voorspelde 'clash of civilisations' na 11 september werkelijkheid is geworden. Bij gebrek aan een grijpbare vijand (want dat wil het 'internationale terrorisme' nog altijd maar niet worden) richt men zijn pijlen soms op het verfoeide 'cultuurrelativisme'. Een interne vijand, geen externe. Juist dit cultuurrelativisme is immers een van de meest opvallende voortbrengselen van de westerse beschaving.

Het berust niet op een toevalligheid, een bedrijfsongeval of een modieuze gril, maar komt eerder voort uit het typisch westerse streven naar ontwijfelbare waarheid. Wie genoeg neemt met traditie, geloof of vooroordeel zal er geen last van hebben. Pas wie zijn waarheid wil voorzien van een objectief, rationeel fundament, zal ontdekken dat zo'n fundament in laatste instantie ontbreekt. Uit de afgrond die zich dan opent, springen scepsis en relativisme te voorschijn. Met de 'superioriteit', die sommige geharnaste geesten nu voor de westerse beschaving opeisen, staan beide op gespannen voet. Maar het getuigt van weinig culturele zelfkennis om te denken dat je er via één forse pennenstreek mee zou kunnen afrekenen.

Dat zou ook intellectueel onwaardig zijn, want te gemakkelijk. Relativisme lijkt me, hoe dan ook, een gegeven. We kunnen het beter volmondig erkennen, om vervolgens nog eens goed te overdenken wat het precies te betekenen heeft en welke consequenties we eraan willen verbinden. De huidige afkeer van het cultuurrelativisme komt voort uit een onwil alle culturen volkomen gelijkwaardig te achten. Omdat een bovencultureel criterium ontbreekt, hebben sommige moderne of liever postmoderne relativisten die gelijkwaardigheid tot een verlamdend dogma verheven, dat alle interculturele kritiek verbiedt.

Vertaal je dit naar de literatuur, dan zou het betekenen dat elke roman en elk gedicht in principe even waardevol moet worden gevonden. Dat lijkt logisch, aangezien er geen objectieve criteria bestaan, en het strookt met de mores in de massaculturele speeltuin waar elke vorm van hiërarchie het veld heeft moeten ruimen. Het

rare is alleen dat niemand dat ook echt doet, alles even mooi en prachtig vinden. In de praktijk wordt er voortdurend onderscheid gemaakt. Relativisme hoeft dan ook geen mantel der liefde te zijn, die alles bedekt. Integendeel, juist als niets meer vast staat zijn keuzes onvermijdelijk en begint de *Kulturkampf*.

Binnen de literatuur is de canon daarvoor het aangewezen strijdperk, de plek waar we onze kritische messen kunnen slijpen. Het is een vergissing in de canon een autoriteit te zien, die verbiedt, voorschrijft en bij voorbaat aan banden legt. Dankzij een canon wordt de literatuur zich bewust van zichzelf als literatuur. En van de veranderingen waaraan zij onderhevig is. Dat betekent dat het onverstandig zou zijn de ogen te sluiten voor de wereld waarin de literatuur daadwerkelijk functioneert, voor het literaire bedrijf, voor het reservaat en voor de onwetendheid en desinteresse die het omgeven. De oude meesterwerken zullen in die wereld moeten overleven, de nieuwe komen eruit voort en moeten er hun plek in zien te veroveren.

Dat laatste is natuurlijk het meest onzeker. Vooral in de huidige literatuur, waar duidelijk omliggende stromingen en richtingen lijken te ontbreken en schrijvers en dichters zich allereerst opstellen als vrije, unieke individuen, op dit punt niet verschillend van hun soortgenoten in de speeltuin van de massacultuur.

In de lijsten, die de enquête van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft opgeleverd, spelen zij nauwelijks een rol. Helaas, want juist bij hen staat er méér op het spel dan het aanwijzen van de historische mijlpalen. Van hen hangt de toekomst van de canon af; zij vertegenwoordigen niet de band van het heden met het verleden, maar omgekeerd: de band van het verleden met het heden. Van levende schrijvers is het bovendien zeker dat zij moeten worden *gelezen* om mee te tellen. Hun voortbestaan is niet al gewaarborgd door straatnamen en standbeelden. Uiteraard is het ook bij de oude, op voorhand gerespecteerde schrijvers zaak dat ze gelezen blijven. Wil hun aanwezigheid in de canon gerechtvaardigd zijn, dan moeten er telkens lezers opstaan die in hun werk iets nieuws weten te ontdekken. Bij levende schrijvers is alles nieuw, open, een en al mogelijkheid - of niet.

Het aanbod is, zoals men weet, oeverloos. Daarom hebben de critici van deze bijlage een vijftiental boeken gekozen, alle geschreven door na 1980 gedebuteerde dichters en schrijvers, waarin zij zo'n mogelijkheid zien. Boeken die, als het goed is, op voorbeeldige wijze belichamen wat nu in Nederland literatuur mag heten. Om deze reden verdienen ze een plaats in de canon.

En wat de onwetendheid en desinteresse betreft? Het zou naïef zijn te geloven dat de keuze van vijftien titels daarin iets fundamenteel kan veranderen. Maar klagen heeft geen zin. Als de literatuur tegenwoordig inderdaad een reservaat is geworden, dan is het beste wat je kunt doen: de poorten wijd open zetten en tonen waarom een bezoek de moeite waard is. Ware superioriteit (om dit woord even te lenen van de nieuwe culturele defensie) laat zich met tranen noch gejubel afdwingen; die moet blijken.

(NRC Handelsblad, 5-7-2002)